

УДК 311.3:339.13

Я.О. Довгенко, асп.*Київський національний економічний університет*

Методологічне обґрунтування балансу зерна як дієвого механізму функціонування зернового ринку

Охарактеризовано поняття балансу зерна. Розкрито його структуру та особливості формування в умовах стабілізації зернового ринку.

баланс зерна, інформаційна база, зерновий ринок

У сучасних умовах розвитку світової економіки особливого значення набуває інформаційне забезпечення, суть якого полягає у збиранні та обробленні інформації необхідної для прийняття управлінських рішень. Інформаційне забезпечення – це сукупність форм документів, нормативної бази і реалізованих рішень, щодо обсягу, розміщення і форм організації інформації, яка циркулює в системі автоматизованого оброблення економічної інформації чи інформаційній системі [3, С. 25].

Інформаційне забезпечення має виконувати наступні функції: збір та акумулювання інформації з різних джерел, полегшення процесу її аналізу та розповсюдження.

Однією з найважливіших наукових і практичних проблем на сучасному етапі розвитку України є формування та стабільне функціонування продовольчого ринку. Особливо це стосується продукції рослинництва, зокрема зернових, виробництво яких значною мірою залежить від природно - кліматичних умов. Саме баланс відображає не тільки виробництво, споживання та продовольчу безпеку зерна в країні, а й ще й стан та розвиток самого ринку.

Проблемами функціонування ринку зерна займалися багато вітчизняних вчених, серед яких: П.Т. Саблук, О.М. Шпичак, А.С. Даниленко, В.І. Бойко, Андрійчук В.Г. та багато інших. Опираючись на результати досліджень вище вказаних науковців, намагаємось поглибити вивченість проблеми шляхом розгляду будови складових зернового балансу.

Метою даної статті є розкриття сутності, змісту та особливостей формування зернових балансів, як узагальненої інформаційної бази, щодо стану ринку зерна.

Об'єктом дослідження виступали внутрішні баланси зерна та на національному рівні баланси «Попиту і пропозиції» з урахуванням їх експорту та імпорту. Основними методами наукового дослідження є аналітичний, структурний та порівняння.

Однією з основних складових інформаційного забезпечення, окрім методичних та інструктивних матеріалів, системи класифікації та кодування, є інформаційна база – сукупність упорядкованої інформації, що описує об'єкт дослідження.

Згідно із статтею 1 закону України «Про інформацію», який закріплює право та інформацію та закладає правові основи інформаційної діяльності, інформація визначається, як «... документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбувалися у суспільстві, державі та навколишньому середовищі». [2].

Статистична інформація є одним з видів інформації, що використовується для управління державою. Згідно із статтею 1 закону України «Про державну статистику», статистична інформація визначається як, «...офіційна державна інформація, яка

характеризує масові явища і процеси, що відбуваються в економічній, соціальній та інших сферах життя України та регіонів». [1].

Від якості статистичної інформації, міри її достовірності та систематизованості певною мірою залежить результат та ефективність статистичного дослідження. Сучасне уявлення про критерії якості статистичної інформації ґрунтується на шести принципах, сформульованих у Статистичній програмі ЄС, а саме: неупередженість, надійність, відповідність, ефективність витрат, статистична конфіденційність та прозорість. Тобто статистичні дані повинні збиратись незалежно від політичної кон'юнктури, без будь-якого тиску, статистична інформація повинна бути надійною, обґрунтованою, своєчасною, актуальною, доступною та легко інтерпретованою, порівнюваною.

Для управління ринком зерна необхідно мати, перш за все повну і достовірну інформацію, яка б характеризувала усі багатовекторні напрямки його розвитку.

Вирізняють такі джерела інформації статистичного забезпечення управління ринковими процесами:

- офіційна державна статистика – про економічні, соціальні, демографічні процеси, явища, які дають можливість оцінити стан ринку і вплив на нього окремих чинників;

- відомча статистика – про стан, розвиток і результати діяльності окремих міністерств, відомств, підприємств, організацій щодо поставок, задоволення заявок і замовлень, які можуть обґрунтувати потреби ринку;

- дані вибіркового обстеження і опитувань населення для одержання відомостей, яких немає в офіційній і відомчій статистиці, про споживання, асортимент і якість товарів і послуг у фірмі споживчих оцінок, наміри та мотиви поведінки покупців, характеристики використання товарів і послуг; оцінку споживчих якостей виробів, ступінь і характер незадоволеного попиту населення і т. ін.;

- панелі обстеження – вивчення думки й поведінки споживачів на основі інформації, яку дістають від порівняно постійних сукупностей (панелей) споживачів, що являють собою мікро модель структури населення даного регіону.

Інформація первинної статистичної звітності, щодо стану ринку зерна – це форми: №16-сг «Баланс зерна», №21-заг «Звіт про реалізацію зерна», №29-сг «Звіт про збір урожаю сільськогосподарських культур», № 7 – сг. «Звіт про хід збирання врожаю, сівби озимих та оранку на зяб», № Б -2 «Зведення про продаж і ціни сільгосппродуктів і худоби господарствами, селянами і іншими громадянами», № 6 «Обчислення індексів цін і продажу на міських ринках».

Джерела вторинних даних можна умовно поділити на: внутрішні: балансові звіти, показники продажу та купівлі, передачі переробним підприємствам, тощо; видання державних закладів: статистичні довідники (щорічники), звіти міністерств та відомств; законодавчі та нормативні документи: закони, укази президента, постанови кабінету міністрів, розпорядження та накази міністерств та відомств; періодичні видання та вебсайти Інтернету.

Ефективне державне регулювання ринку зерна вимагає достовірних і точних даних про стан і наявність його ресурсів, їх склад, а також про джерела їх формування та використання. Таку інформацію, узагальнену і згруповану певним чином, отримують за допомогою складання балансів зерна.

Взагалі балансовий метод широко використовується в економіці, причому використовують балансові узагальнення як статичні, так і динамічні у формі таблиці. Використання балансового методу ґрунтується на обмеженості, кінцевості величини матеріальних ресурсів і жорстких взаємозв'язках між окремими елементами сукупності, які при цьому виникають.

Баланси зерна розробляються на регіональному та державному рівні – в цілому по Україні. Вони об'єднують в собі систему показників, що характеризують джерела формування ресурсів основних видів зернових культур та канали їх використання. Баланси відображають рух зерна від моменту виробництва до моменту кінцевого його використання, дозволяють відстежити джерела його надходження, визначити обсяги для продажу, на виробничі та споживчі потреби, накопичення в запасах; представити загальну картину в країні, здійснювати поточний аналіз і прогнозувати розвиток ситуації на ринку, оцінювати залежність країни від імпорту, визначати фонди споживання. Баланси зерна складаються статистичними органами за календарний рік у натуральному виразі.

Баланс зерна— це метод відображення ресурсного стану ринку зерна за структурою та джерелами його утворення та споживання в натуральних одиницях на певну дату. Баланс відображає співвідношення між попитом і пропозицією на зерно, яке повинно забезпечувати норму продовольчої безпеки у перехідних запасах.

Інформаційною базою при складанні балансів являються дані форм державних статистичних спостережень підприємств і організацій сільського господарства, переробної промисловості, торгівлі, дані обстежень умов життя домогосподарств та їх сільськогосподарської діяльності, митної статистики та інших джерел, що характеризують формування зернових ресурсів та їх використання. Крім того, при складанні зернових балансів використовуються дорахунки та експертні оцінки.

Основою складання натуральних балансів зерна є реальне відображення обсягів його ресурсної (виробництво та імпорт) та витратної (внутрішнє споживання та експорт) частин. Викривлення інформації у зернових балансах щодо ресурсів у бік збільшення може призвести до загрози «продовольчої безпеки» у країні, а в інший бік – до недовикористання її експортних можливостей. Джерелами інформації для складання ресурсної частини балансів виступають дані Держкомстату, Міністерства економіки сільського господарства. Витратна частина складається за допомогою розрахунків та оцінок.

В загальному вигляді баланс виражається наступною формулою:

$$\text{Зп.р.} + \text{В} + \text{І} = \text{ВС} + \text{П н.ц.} + \text{Вт} + \text{Е} + \text{ФС} + \text{Зк.р.}, \quad (1)$$

де Зп.р. і Зк.р. - запаси зерна в країні, відповідно на початок і на кінець звітного періоду; В - виробництво за період;

І - імпорт; ВС - виробниче споживання в господарствах сільгоспвиробників (на насіння, корм та ін. внутрішньогосподарське використання);

ПНЦ - переробка на нехарчові цілі;

Вт - втрати;

Е - експорт;

ФС - фонд особистого споживання.

Фонд споживання розраховується, як різниця між усіма статтями надходження балансу і статтями, що відображають використання зерна на нехарчові цілі. Показник фонду споживання використовується для розрахунку та оцінки споживання зерна в розрахунку на одну особу наявного середньорічного населення.

В Україні складаються два види балансів: «Внутрішній баланс зерна», за даними областей та в цілому по країні, без урахування експорту та імпорту зернових; і на державному рівні «Баланси попиту і пропозиції» з урахуванням зовнішньоекономічної діяльності щодо зерна.

Внутрішні зернові баланси розробляються щорічно по регіонах і в цілому по Україні. По внутрішньому балансу зерна відображається його надходження і

використання в господарствах основних виробників сільськогосподарської продукції - по категоріях “Сільськогосподарські підприємства ” та “Господарства населення” . Надходження (стаття 10) по кожній категорії повинні дорівнювати використанню (стаття 33 балансу).

При розрахунках балансів зерна по категорії “Сільськогосподарські підприємства” використовують дані статистичної звітності: ф. №16-сг «Баланс зерна», ф. №21-заг «Звіт про реалізацію зерна», ф. №29-сг «Звіт про збір урожаю сільськогосподарських культур»

Розрахунок ресурсної частини балансів по категорії “Сільськогосподарські підприємства” (гр. 1 балансу), проводиться за наступними статтями: “Запаси в господарствах на початок року ” (заповнюється по даних затверджених балансів за попередній рік), “Виробництво за рік” (ф. №29-сг «Звіт про збір урожаю сільськогосподарських культур»), “Передано на переробку ” (в чисельнику показують – „на борошно, крупи та ін.”, а в знаменнику – „на комбікорми”), “Інші надходження” та “Інші витрати” являються коригуючими статтями при складанні та ув’язці балансів.

В балансах зерна по категорії “Сільськогосподарські підприємства” відстежується його рух по всіх сільськогосподарських підприємствах (включаючи фермерські господарства).

Для визначення показників внутрішньогосподарського використання зерна (на корм, посів, переробку, втрати при зберіганні, запаси і т. ін.) та реалізацію по різних напрямках (на ринку, в рахунок оплати праці та оренди, закупівельним підприємствам тощо) використовується дорахунок до повного кола господарств. Для цього необхідно використовувати коефіцієнти дорахунку, які розраховуються по даних виробництва, як співвідношення між виробництвом зерна (стаття 2 балансу) та Виробництво зерна (ф.№16-сг) наступним чином:

Для відповідних статей балансу всі показники внутрішньогосподарського використання зерна (ф. N16-сг) та реалізації (ф.№21-заг) дораховуються по визначених коефіцієнтах дорахунку.

При розрахунку статей балансів зерна по господарствах населення використовуються заключні дані про виробництво в цих господарствах, інформація вибіркового обстежень рівня життя домогосподарств, сільськогосподарської діяльності домогосподарств, дані статистичної звітності по продажу переробним підприємствам, показників статистики торгівлі на ринках та ін.

Витратна частина балансів по господарствах населення складається з наступних статей: “Витрачено на посів ” (розраховується по даних за попередні роки, як добуток середньої норми висіву на 1 гектар на посівну площу), “Витрачено на корм худобі та птиці ” (визначається по питомій вазі витрат на корм за попередній рік з урахуванням темпів зміни умовного поголів’я худоби), “Передано на переробку ” (заповнюється по питомій вазі у виробництві за попередній рік), “Продано заготівельним організаціям та організаціям споживкооперації ” (стат. дані ф. №1-зерно), “Продано на ринку ” та “Втрати в господарствах при зберіганні ” (по даним попереднього року з урахуванням темпів зміни виробництва),

Стаття “Витрачено для особистого споживання ” є результативною і розраховується як різниця надходжень (стаття 10) та усіх статей витрат, включаючи запаси. Одночасно аналізуються темпи зростання (зниження) споживання по даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств за 9 місяців поточного року проти відповідного періоду попереднього року і враховуючи направленість тенденції остаточно визначають показник цієї статті.

“Запаси в господарствах на кінець року” визначається по темпах зміни проти попереднього року загальних надходжень зерна (стаття 10 по гр.3).

Надходження в балансах по господарствах населення обліковується за наступними статтями: “Куплено в торгівельній мережі ” (формується за даними попереднього року з урахуванням темпів зміни продажу зерна ф.№3-торг), “Одержано в рахунок оплати праці, включає плату за оренду землі та майнових паїв ” (за даними категорії “Сільськогосподарські підприємства ” статті 25 по гр.2), „Куплено на ринках”.

Окрім внутрішніх балансів на національному рівні згідно з загальноприйнятою міжнародною схемою складаються фактичні та прогнозні загальнодержавні баланси попиту і пропозиції зерна.

За загальноприйнятою міжнародною схемою складання балансів попиту і пропозиції, ресурси повинні дорівнювати використанню. Ресурсна частина включає в себе виробництво зерна та імпорт, а витратна частина включає загальне внутрішнє споживання, експорт та зміну запасів зерна за звітний період.

Зміна запасів зерна – це різниця між запасами на кінець та початок звітного періоду. Запаси на початок (кінець) звітного періоду – наявні обсяги зерна на усіх видах підприємств та в господарствах населення на першу (останню) дату періоду складання балансу.

Виробництво – обсяг зерна, виробленого (або, яке прогнозується виробити) протягом періоду, на який складається баланс.

Імпорт – фактичні дані щодо ввезення зерна із зарубіжних країн. Розрахунок обсягів імпорту, при розробці прогнозного балансу повинен проводитися, виходячи із необхідності покриття дефіциту зерна власного виробництва.

Внутрішнє споживання складається із фонду споживання та іншого споживання. Фонд споживання – це обсяги споживання зерна населенням на харчові цілі у переробленому вигляді. При розробці прогнозних балансів фонд споживання населенням розраховується шляхом множення прогнозної кількості осіб на прогнозний рівень споживання зерна на душу населення.

Інше споживання – це необхідні ресурси зерна для забезпечення потреб внутрішнього ринку (за виключенням споживанням населенням). До основних із них належать: витрати на посів, корм, переробка на нехарчові цілі тощо. До цього компоненту балансу доцільно було б включати обсяги втрат зерна (за виключенням втрат при збиранні врожаю). Розрахунок іншого внутрішнього споживання при складанні балансів необхідно проводити, виходячи із прогнозованих обсягів посівних площ, чисельності поголів'я худоби та птиці, норм висіву насіння та кормових раціонів, експертних оцінок можливих обсягів переробки зерна на нехарчові цілі та втрат продукції.

Експорт – фактичні дані щодо вивезення зерна до зарубіжних країн. При розрахунку обсягів експорту, при розробці прогнозного балансу, необхідно дотримуватися принципу першочергового забезпечення потреби у зерні на внутрішньому ринку. [4].

По запасах інформація розробляється на основі річної статистичної звітності (ф. 16-сг “Баланс зерна”), яку подають всі великі та середні сільськогосподарські підприємства. Дорахунок запасів на початок і кінець року в малих та фермерських господарствах по питомій вазі виробництва зерна, яке обліковується по повному колу господарств, що займаються його виробництвом.

Наявна щомісячна інформація про запаси зерна (в цілому) безпосередньо в господарствах (ф. 21-заг) – на 15 день після звітного періоду. По щомісячних балансах виникають суттєві труднощі з оцінкою використання сільськогосподарськими підприємствами зернових для переробки на комбікорми, продукти переробки (борошно, крупи), використання на корм (як зерна, так і продуктів переробки з нього).

Про запаси зерна в господарствах населення прямі дані відсутні. Тому в річних балансах вони визначаються за розрахунками. Використовується інформація щодо тенденцій зміни виробництва зерна в цих господарствах, надходжень за рахунок

оплати праці та оренди паїв, покупок тощо; а також обстежень умов життя домогосподарств (річна дані) щодо напрямків використання зерна (% від власного виробництва, в розрахунку на 100 домогосподарств). Наявність інформації – на 6-7 місяць після звітного року.

Щодо виробництва зернових - інформація збирається по всіх категоріях виробників: в період збирання урожаю (ф.7-сг). Але оперативні дані потребують корегування (перерахунок зернових – у вагу після доробки).

До проблем при визначенні балансів зерна слід віднести наступне:

- проблематичне відстеження абсолютних показників запасів зерна, так як не враховуються підприємці-фізичні особи, запаси державного резерву, запаси в дорозі тощо. В міжнародній статистичній практиці показник зміни запасів більш поширений – різниця між запасами на кінець і початок періоду (для уникнення утруднених за відсутності інформації і невинуватених дорахунків);

- найсуттєвішою проблемою є визначення обсягів їх перероблення та використання для споживання в господарствах населення (по результатах обстежень умов життя домогосподарств в західних регіонах до 30% зернових власного виробництва використовується для споживання);

- використання інформації щодо експорту та імпорту, так як обсяг експорту та імпорту зерна регіонів не має реальної основи. Також слід зазначити, що практично відсутня інформація про міжобласний завіз (вивіз) зернових, що практично робить неможливим розробку балансів на регіональному рівні.

Дослідження зернового балансу дозволяє розкрити джерела надходження та напрямки використання зерна, визначити раціональність структури споживання та запропонувати напрями її оптимізації. За допомогою зернових балансів можна побачити зміни що відбулися у структурі виробництва та споживання зерна. На підставі таких досліджень розробляються певні рішення, щодо підвищення рівня врожайності, зменшення частки імпорту та збільшення частки експорту, враховуючи достатній рівень «продовольчої безпеки» країни.

Таким чином, зерновий баланс є не тільки важливим методом узагальнення статистичних даних про ресурсний стан ринку зерна, а й джерелом інформації про діяльність підприємств агропромислового комплексу зернової галузі необхідним для оцінки, статистичного аналізу та прийняття управлінських рішень.

Список літератури

1. Закон України "Про державну статистику" від 17.09.1992 р. №2614-XII // Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – <http://portal.rada.gov.ua>.
2. Закон України "Про інформацію" від 02.10.1992 р. №2657-XII // Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – <http://portal.rada.gov.ua>.
3. Інформаційні системи і технології в статистиці Навчальний посібник за ред. док.ек н. В.Ф. Ситника.- КНЕУ, 2003.
4. Методика розрахунків загальнодержавних балансів основних сільськогосподарських продуктів та продовольчих товарів, 2003 р.// Офіційний сайт Державного комітету статистики України. - <http://www.Ukrstat.gov.ua>

Охарактеризовано поняття балансу зерна. Раскрыто его структуру и особенности формирования в условиях стабилизации зернового рынка.

It is characterized the meaning of grain balance. It is analyzed its structure and special features of formation in the conditions of grain market stability.

Одержано 19.05.09